

VAN

BEKNOPTTE GESCHIEDENIS

VAN DE TEXTIELNIJVERHEID

IN GEMERT

TOT

EEN AANBEVELING

IN 2013

EEN CULTUURHISTORISCH ELEMENT IN HET OPEN ACHTERLAND VAN KASTEEL GEMERT

INDUSTRIEEL ERFGOED VAN EEN IN 1881 GESTICHTE STOOMWEVERIJ DAT IN DE CRISISJAREN DERTIG
VAN DE TWINTIGSTE EEUW EEN WOONBESTEMMING WERD GEGEVEN

INLEIDING:

BEKNOPTE GESCHIEDENIS VAN DE TEXTIELNIJVERHEID IN GEMERT

Gemert is van oudsher bekend als een weversplaats waarbij niet alleen voor eigen behoefte maar ook voor de markt wordt geproduceerd. In carnavalstijd staat de Gemertenaar daarom ook bekend als 'drumknauwer', een wever die garenaafval (=drum) 'pruimt'. Uit een recente studie blijkt dat de jaarlijkse productie van geweven stoffen in het Gemert van de 17de en 18de -eeuw vergelijkbaar is met die van textielsteden als Helmond en Tilburg.¹ In 1799 zijn 535 van 1161 personen van de beroepsbevolking werkzaam in de textiel (19 'fabrikeurs' en daarnaast vooral wevers en spinsters).

Na de Franse Tijd vindt een overgang plaats van linnen- naar katoenbontweverij. Een belangrijke rol speelt daarin de uit de omgeving Mönchen-Gladbach afkomstige Johan Theodor Prinzen (1784-1864), die zich omstreeks 1823 in Gemert vestigt en al gauw een honderd thuiswevers aan zich bindt.² In 1828 wordt in Spinfabriek Bekker te Gemert de tweede stoommachine van de provincie Noord-Brabant geplaatst.³ De aanleg en ingebruikname (1825) van de Zuid-Willemsvaart van 's-Hertogenbosch naar Helmond laat Gemert echter zo'n 3 kilometer links liggen, waardoor Gemert als industrieplaats in de geleidelijk plaatsvindende omschakeling van huisnijverheid naar meer fabrieksmatige productie op termijn achterop dreigt te raken. Toch is Gemert in de jaren dertig van de negentiende eeuw ineens erg in trek bij Belgische textielondernemers. Ten gevolge van de Belgische Opstand (1830) en de daaruit voortkomende afscheidingsbeweging worden zij geconfronteerd met hoge in- en uitvoerrechten wanneer zij 'katoentjes' willen blijven leveren aan de Nederlandse koloniën. De Nederlandsche Handelmaatschappij (NHM) nodigt hen uit de productie naar Nederland te verplaatsen. Er komen fabrieken in Leiden en Haarlem voor het bleken, verven en drukken, maar het weven wordt uitbesteed aan buitengewesten met een traditie van huisweverij en betrekkelijk lage lonen, te weten Twente en de Meierij van 's-Hertogenbosch. Jonker Adriaan van Riemsdijk exploiteert Gemerts kasteel dan al twee decennia als een soort van bedrijvenhotel. Twee Gentse textielfabrikanten (Joseph Hartog en Louis Couvreur) beginnen daar rond 1834 een weverij en scheerderij. Tegelijk introduceren zij 'de verbeterde handweverij' met de invoering van de schietspoel en de zogenaamde weeflade waarmee veel breder en ook veel sneller geweven kan worden dan tot dan toe in de huisweverijen in Nederland gebruikelijk is. In de volksmond wordt al gesproken van 'weven met de vliegende spoel'. Voor de invoering en het gebruik daarvan werd in Twente door Thomas Ainsworth en Robert Campbell een weefschool gesticht. Exact naar dát schoolvoorbeeld begint Frederic Campbell, broer van Robert, in april 1837 een weefschool op het kasteel van Gemert. De Gemertse weverij maakt als eerste in de provincie Noord-Brabant volop kennis met de verbeterde handweverij. Binnen een paar jaar is iedere wever in Noord-Brabant omgeschoold. De naar respectievelijk linker- en rechterhand gebogen oude weefspoel heeft afgedaan. Het is voortaan weven met de schietspoel.⁴

In 1838 wordt het textielbedrijf van de Firma Hartog & Couvreur overgenomen door Volkert & Comp. die in Gemert voor het eerst in deze streek ook een jacquardgetouw introduceert. Een jaar later is Volkert de grootste textielondernemer van Gemert met naast zijn vestiging in het kasteel van Gemert circa 300 huiswevers die voor hem werken. Verder vestigt zich nog in Gemert een weefagent van de oorspronkelijk uit Brussel maar in Helmond neergestreken ondernemer Prévinaire. De inmiddels 15 jaar in Gemert gevestigde textielondernemer Prinzen, dan met 200 huiswevers, weet al snel te profiteren van de contacten van de Belgische ondernemers met de Nederlandse Handelmaatschappij

[NHM] en verwerft vanaf 1836 ook leveringscontracten van de NHM, zoals ook – een paar jaar later - de lokale textielondernemer Van den Acker.

In 1839 presenteert het gemeentebestuur van Gemert aan de gouverneur en Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Brabant een plan voor een haven met aansluiting op de ruim drie kilometer westelijk van Gemert gelegen Zuid-Willemsvaart omwille van “de belangrijkheid hunner gemeente vooral ten aanzien der aldaar aanwezige fabryken”.

In 1840 breekt een ernstige crisis uit in de katoennijverheid die een grote werkloosheid tot gevolg heeft. De weefagent van Prévinaire trekt in 1841 weer weg uit Gemert. De Firma Volkert faillieert in december 1844 en het kanaalplan wordt op de lange baan geschoven.⁵

Helmond ontwikkelt zich tot het industriële textielcentrum van de regio en vanuit de dorpen daaromheen ontstaat een trek naar de stad. Het inwonertal van Gemert daalt. Helmond met in 1800 nog een duizendtal minder inwoners dan Gemert telt een eeuw later het dubbele aantal. In 1866, kort nadat Helmond ook is aangesloten op het landelijk spoorwegnet, schakelt de eerste Helmondse fabrikant over op machinaal weven. In 1881, vijftien jaar later, besluit de tweede generatie textielondernemers Prinzen in Gemert, tot de stichting van een Stoomweverij met 72 machinale getouwen in het achterland van Gemerts kasteel. Hun fabrieksterrein loopt aan de achterzijde uit op het tracé van de geplande kanaalaansluiting met de Zuid-Willemsvaart. De oudste firmant van Prinzen is lid van de gemeenteraad en lid van Provinciale Staten. De hoop op realisering van de kanaalplannen leeft weer op.

De weeffabriek die in de volksmond de naam krijgt van ‘Het Machinaal’ blijft in bedrijf tot 1910. Daarna komt in de fabriekgebouwen een garenhaspelarij van Carp’s Garen uit Helmond, gevolgd in 1919 door de vestiging van een dekenweverij van de Firma Piet de Wit & Co. uit Helmond. In 1927 faillieert De Wit en komt de fabriek leeg te staan. De inmiddels elders in 1905 door Raymakers uit Helmond gestarte stoomweverij, kort daarna gevolgd door de overschakeling op stoom van de plaatselijke textielfabrikant Johan van den Acker, zullen tot vandaag de dag als moderne weverijen in bedrijf blijven. Opmerkelijk omdat het merendeel van de Nederlandse textielindustrie in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw is verhuisd naar lagelonenlanden. De verklaring daarvoor schuilt in de investering in kwaliteit bij de Gemertse weverijen in tegenstelling tot investering in fusies (kwantiteit) bij vele anderen...

WOONBESTEMMING VOOR ‘STOOMWEVERIJ PRINZEN A° 1881’

Na het faillissement in 1927 van Dekenweverij De Wit & Co. komen de fabrieksgebouwen in Gemert leeg te staan. In de crisisjaren dertig wordt de fabriek gekocht door aannemer Van der Linden uit Gemert die in 1935 een verbouwingsplan indient dat de voormalige weeffabriek transformeert tot een aaneengeschakelde rij van middenstandswoningen. In 1938 worden de woningen betrokken. Aan de straatzijde zijn in de bouwmassa de contouren herkenbaar gebleven van de voormalige stoomweverij, dankzij vooral de handhaving van de overdekte fabriekspoort in de voorgevel van de woningrij. De poort leidt dan naar een binnenplaats met daaraan gelegen aan de ene zijde het hoog oprijzende ketelhuis (A°1881), aan de andere zijde een uit 1883 daterend pakhuis dat deels ook diende voor kolenbergplaats van de voormalige stoomweverij. De shedbouw van de weefhal is

gesloopt ten behoeve van achtertuinen van de woningen. Ook de fabrieksschoorsteen is toen gesloopt. Het hoog oprijzende ketelhuis met de fabrieksinnenplaats blijft nog tot na de Tweede Wereldoorlog verhuurd als opslagplaats/terrein, evenals het uit 1883 daterende pakhuis. Het laatste staat er nog steeds.⁶

AANBEVELING IN 2013

Nadat rond 2009 onder handhaving van de karakteristieke fabriekspoort de woningrij al met een extra woning is uitgebreid, ligt nu in 2013 een bouwplan voor, om in het voormalige pakhuis annex kolenbergplaats van de voormalige Stoomweverij Prinzen twee woningen te realiseren met behoud van de typerende negentiende-eeuwse uitstraling van een pakhuisbouw. Een ontwikkeling die vanuit cultuurhistorisch oogpunt door ondergetekenden van harte wordt ondersteund en aanbevolen. Het consolideert aan de buitenkant de uitstraling van het oude pakhuis dat samen met de fabriekspoort in de voorgevel de herinnering levend houdt aan de eerste machinale weverij in Gemert. Bij VVV-rondleidingen ook een curieus element in het achterland van het als monumentale 'buitenplaats' aangewezen Gemerts kasteel. Opmerkenswaard is tenslotte dat aan de van de straatzijde niet zichtbare zijde van het pakhuis een overwegend transparante aanbouw beoogd is die het mogelijk maakt moderne leefbaarheid te paren aan een 'historische' buitenkant.

Ad Otten - Gemert, 25 februari 2013.

NOTEN:

1. Gerard van Gurp, *Gemerts linnen en de proto-industrie in de Meierij van 's-Hertogenbosch tijdens de zeventiende en achttiende eeuw*, in: Textielhistorische Bijdragen, jaargang 48, blz. 46-77. ISBN 978-90-71715-23-5.
2. Giel van Hooff, *Johan Theodor Prinzen en de Gemertse textielnijverheid*, Gemert 1981.
3. Giel van Hooff, *Spinnerij Bekker (1816-1841)*, in: Gemerts Heem 1983 blz. 68-80, 104-108.
4. Ad Otten, *De Gemertse weeflade*, in: Gemerts Heem 1981, blz. 97-103;
5. Ad Otten, *Gemerts' Scheepvaartbelangen – van pleitvaart op de Aa tot haven Schoorswinkel*, in: Gemerts Heem 1982, blz.10-20.
6. NB De hele geschiedenis van de locatie van de voormalige Stoomweverij Prinzen wordt uit de doeken gedaan in een verfilming door de Lokale Omroep Gemert-Bakel in samenwerking met de Gemertse heemkundekring onder de titel het '*Mysterie van De Hoef*', een film van ruim 13 minuten vergelijkbaar met 'Andere Tijden' op lokaal niveau. Op internet raadpleegbaar via google. (zoek naar 'mysterie 23' of 'mysterie van de hoef').

NB Bovenstaande tekst wordt onderschreven door dr. Ton Thelen (historicus) en drs. Simon van Wetten (historicus). Ton Thelen en Simon van Wetten vormen met Ad Otten al tientallen jaren de redactie van uitgaven van Heemkundekring 'De Kommanderij Gemert' en zijn daarnaast ook betrokken bij verschillende activiteiten op cultuurhistorisch gebied. Simon van Wetten is werkzaam bij Gemeentearchief Gemert-Bakel.

Ton Thelen

Simon van Wetten

BIJLAGE 1

Chronologie bouwhistorie ‘Stoomweverij Prinzen’

1881-1882 Bouw Stoombontweverij Firma J.T. Prinzen (met 72 machinale getouwen)

(aan de straat: vlnr karhuis (met fabriekspoort), magazijn (3 ramen), opmaakkamer (2 ramen), pakkamer (2 ramen), kantoor (2 ramen), INGANG (met fabriekspoort) naar binnenplaats, slaappleats (1 raam)/ stal (1 raam in kortgevel). Binnenplaats is aan westzijde geheel ommuurd. In de ommuring opgenomen privaten en fabrieksschoorsteen. Vanaf de binnenplaats is bereikbaar weeflokaal, ketelhuis, kantoor, pakkamer, ververij, stal en privaten, Achter op de binnenplaats zijn 2 welputten en van het ketelhuis loopt onder de binnenplaats door een gemetseld rookkanaal naar de schoorsteen.)

1883 Bouw pakhuys annex kolenbergplaats

1910 Weverij Prinzen wordt stilgelegd

1911-1912 In gebruikname van de fabriek als garehaspelarij J.A. Carp Garen

1919-1920 In gebruikname van de fabriek als dekenweverij van Piet de Wit & Co. Helmond

1927 faillissement Firma De Wit & Co.

1934 openbare verkoop van de fabrieksgebouwen i.o.v. Firma De Wit & Co.

1935 verbouwingsplan tot woningbouw; sloop fabrieksschoorsteen en weefhal (shedbouw)

1938 oplevering en bewoning 5 middenstandswoningen

ca. 1960 sloop ketelhuis

ca. 2009 woning ingericht/gerenoveerd tussen fabriekspoort en binnenplaats

BIJLAGEN AAN ILLUSTRATIES EN ARCHIEFDOCUMENTEN

(bron: gemeentearchief Gemert-Bakel/Heemkundekring Gemert)

1839 document i.z. Havenplan met kanaalaansluiting op Zuid-Willemsvaart

1881 foto's van bouwtekeningen (plattegrond) van de beoogde fabrieksbouw i.o.v Prinzen

1883 vergunning voor de bouw van pakhuis annex kolenbergplaats (moet nog worden gefotografeerd)

1908 schilderijfragment waarop Stoomweverij Prinzen is afgebeeld (sign.: H.Gijsbers, 1908)

1911 hinderwetvergunning voor de ingebruikname van de fabriek door J.A. Carp Garen alsmede de complete plattegrond van het fabriekscapex (incl. pakhuis/kolenbergplaats)

1919 hinderwetvergunning voor de ingebruikname door De Wit & Co. als dekenfabriek met een fragment van de plattegrond waarop o.m. de kolenbergplaats en de locomobiel zijn aangegeven

1935 bouwtekening (fragment) van de verbouw van de textielfabriek tot woningen

1946 fotootje gemaakt in de achtertuinen van de woningrij; op de achtergrond tekenen zich aan de zijgevel van het vroegere ketelhuis nog de sheddaken af van de gesloopte weefmachinehal

rk-Gemeent.

Gebouwe voor de Firma J. & E. Driessen te Genoot
 Schaal 1:100

Bekend te maken de Driessensche
 Woning van Genoot de Driessen
 W. bekend
 de Driessensche Woning
 De Driessen
 De Driessen

Waffen

Prüfung

Waffen

Waffen

Waffen

Waffen

Deorgang

5,75

11,85

Ketelhuys
waerboven Droogkamer

20,25

Op een droogkamer

Op

Vrij van zegel en registratierecht krachtens Koninklijk besluit van 4 November 1875, No. 21.

N°. 500
SECRETARIE.

HINDERWET.

VERGUNNING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente GEMERT;

Beschikkende op het verzoek, onder dagteekening van

4 Juli 1911, ingediend door J. A. Carp, firma

wonende te Gemert Helmond

waarbij, onder overlegging der vereischte stukken, vergunning wordt gevraagd tot

het oprichten van een garens haspelarij

op perceel, kadastraal bekend gemeente GEMERT, sectie H No. 1320, 1321 en 1322
aan de Broeklant C n° 3.

Overwegende, dat aan de bepalingen der Hinderwet is voldaan;

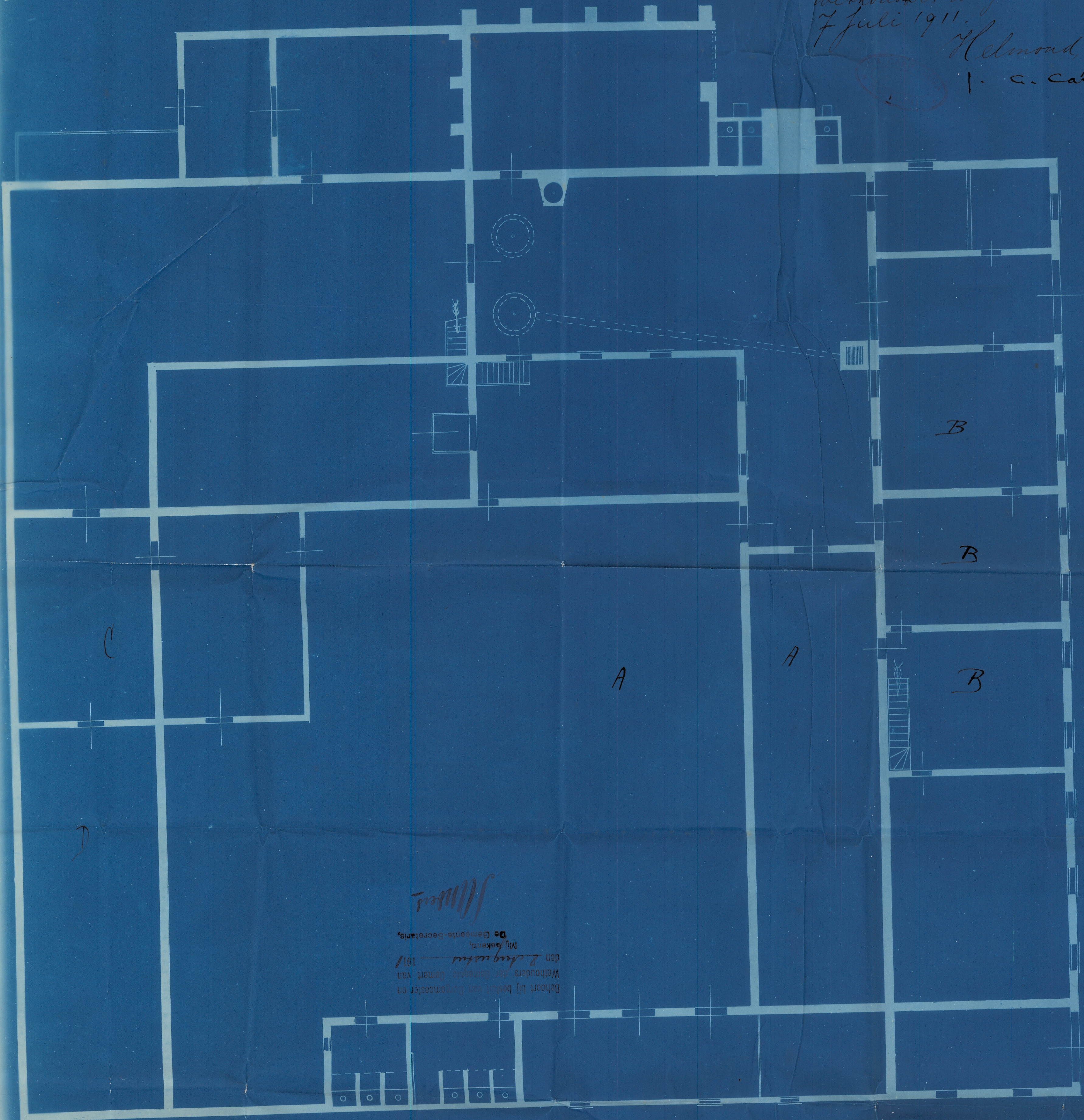
dat blijkens mededeeling van het betrokken districtshoofd van de Arbeidsinspectie,
d.d. 4 Augustus 1911 de inrichting zal voldoen aan de eischen krachtens
Art. 6 der Veiligheidswet gesteld, voor zoover zulks kan blijken uit de in art. 5, sub 1
en 2, der Hinderwet bedoelde stukken;

Gezien het proces-verbaal van het voorgevallene op de zitting, den 1 Aug.
1911, ingevolge art. 7 der Hinderwet gehouden, waaruit blijkt, dat tegen
de inwilliging van het verzoek geen
bezwaren zijn ingebracht;

Z. O. Z.

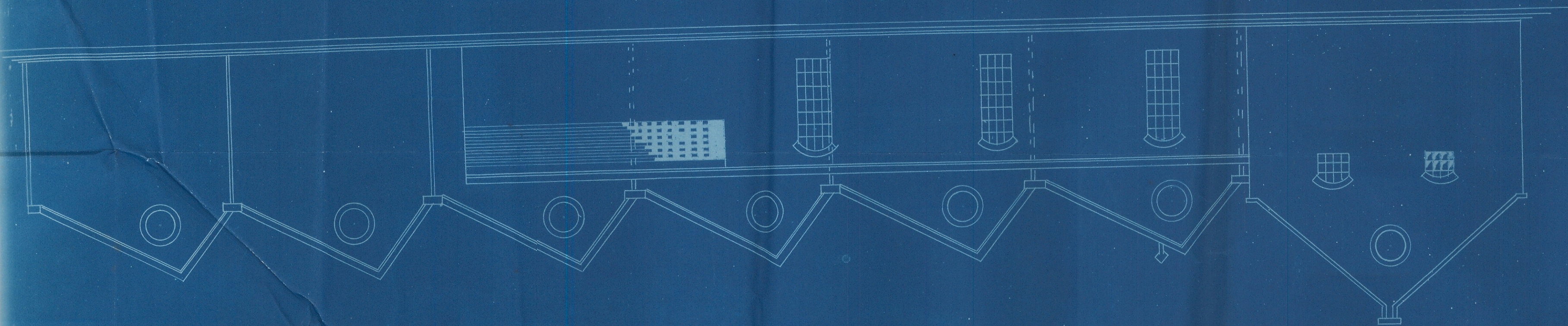
Samenvoegende tekening behorende
 bij verzoek tot oprichting eener haspelary
 ned. monins, van Burgermeester en
 wethouders des gemeente Gemert, dd
 7 juli 1911.

Gelmond, 7 juli 1911.
 J. A. Carffima.

Behoort bij ontwerp van Burgemeester en
 Wethouders der gemeente Gemert van
 den 7 Augustus 1911.
 J. A. Carffima
 De Gemeente-oorzaken.

- A. Haspelary
- B. Woning
- C. Waschklokaal
- D. Schafstokhaal.

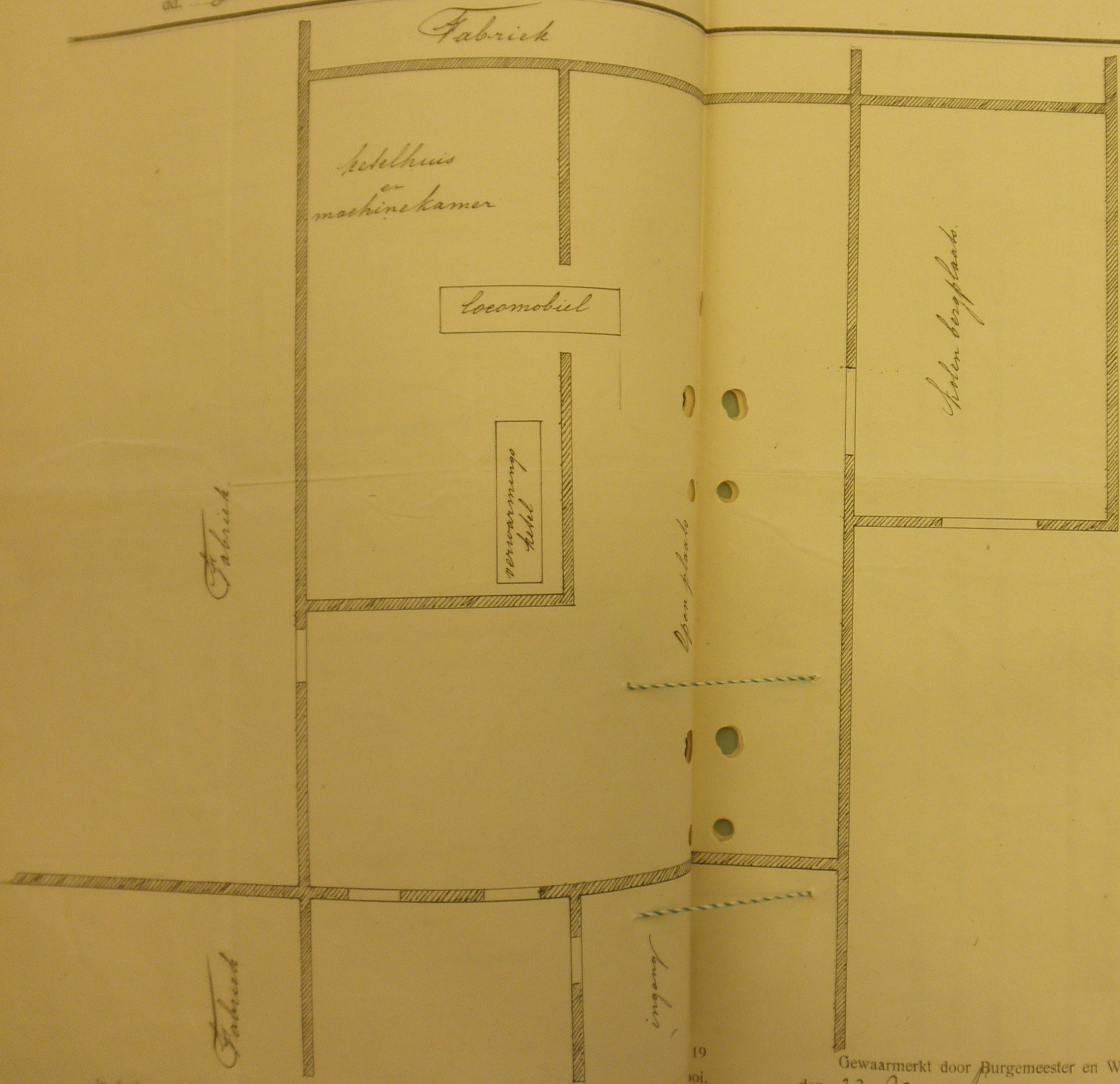
Haspelary van
 J. A. Carffima
 Gelmond.
 te
 Gemert.

Schoorsteen 25000

Rivier de Rips.

Plattegrondteekening, op een schaal van 1 op ¹⁰⁰250, volgens art. 5 No. 2 der Wet van 2 Juni 1875 (STAATSBLAD No. 95), laatstelijk gewijzigd bij de Wet van 24 Juni 1901 (STAATSBLAD No. 161), aanduidende de uit- en inwendige samenstelling van eene op le riichten plaatsen locomobiel en stoomketel voor verwarming in de gemeente Gemert, opgemaakt door mij ondergeteekende en behorende bij het adres aan Burgemeester en Wethouders van Gemert.
dd. 10 Oktober 1919

2453

De Wit & Co's
Blanket Manufacturing Company

J. A. O. Oudekerk
[Signature]

Gewaarmerkt door Burgemeester en Wethouders van Gemert
den 22 Maart 1920

HINDERWET.

No 94.
VERGUNNING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der gemeente G E M E R T ,
Beschikkende op het **verzoek**, onder dagtekening van 30 October 1919,
-----191----- ingediend door DE WIT & CO'S DEKENFABRIE-
KEN, te Helmond,

waarbij, onder overlegging der vereischte stukken, vergunning wordt gevraagd
tot het plaatsen van eene locomobiel en stoomketel op het perceel
kadastraal bekend gemeente Gemert, Sectie H. No 1320, aan de
Wynboogstraat;

Overwegende, dat aan de ~~art.~~ de bepalingen der -----
der Hinderwet is voldaan;

(*) dat blykens mededeeling van het Districtshoofd in de 1ste Arbeids-
Inspectie de inrichting zal voldoen aan de bepalingen der Veiligheids-
wet;

dat de beslissing op voormeld verzoek by besluit van den 10.
Januari 1920 is verdaagd;

Gezien het proces-verbaal van het voorgevallene op de zitting, den
11 December ----- 1919, ingevolge art. 7 der Hinderwet gehouden,
waaruit blijkt, dat tegen de inwilliging van het verzoek -----
bezwaren zijn ingebracht;

dat echter blykens onderzoek de ingediende bezwaren niet van dien
aard zyn, dat aan de vergunning voorwaarden behooren te worden gesteld;

(*) Inrichting tevens zijn eene fabriek of werkplaats in den zin der Veiligheidswet, dan te
vermelden:

dat blykens mededeeling van het Hoofd van het District der Arbeidsinspectie, dd. ,
de inrichting zal voldoen aan de eischen, krachtens art. 6 der Veiligheidswet gesteld, voor zoover
zulks kan blijken uit de in art. 5, sub 1 en 2, der Hinderwet bedoelde stukken;

VOORGEVEL

